

Філіппова І.Ю. Рольова соціалізація підлітка як засвоєння соціального досвіду/ І.Ю.Філіппова //Актуальні проблеми сучасної психології: Збірник наукових статей; [гол. ред. Ж.П.Вірна].- Луцьк: Східноєвроп.нац.ун-т ім.Лесі Українки, 2014.-С.204-215.

УДК 159.922.27

Філіппова І.Ю.

РОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКА ЯК ЗАСВОЄННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ

У статті здійснено теоретико-емпіричне вивчення особливостей рольової соціалізації підлітка. На основі отриманих результатів визначено вплив стилів батьківського виховання на формування соціальних компетенцій, ціннісних ставлень особистості.

Ключові слова: рольова соціалізація, соціальні компетенції, стилі батьківського виховання.

Рольовая социализация подростка как усвоение социального опыта. В статье представлено теоретико-эмпирическое изучение особенностей ролевой социализации подростка. На основе полученных результатов определено влияние стилей родительского воспитания на формирование социальных компетенций, ценностных отношений личности.

Ключевые слова: рольовая социализация, социальные компетентности, стили родительского воспитания.

Постановка проблеми та її значення. Головними завданнями освіти в Україні є виховання відповідального громадянина України, формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, якій притаманно почуття власної гідності, повага до прав і свобод людини, свідоме ставлення до своїх обов'язків, гордість за Батьківщину, здатність до самоконтролю та самовдосконалення, рефлексії та активної участі в соціальному житті країни. У формуванні означених важливих характеристик, розвитку соціальної компетентності особистості сучасної демократичної держави важливе місце займає соціальне середовище - все те, що оточує дитину від народження до зрілості, починаючи з сім'ї, учнівського колективу і завершуючи середовищем соціальним, у якому вона розвивається.

Розглядаючи соціалізацію як входження індивіда в структуру суспільства, важливо усвідомлювати, що засвоєння соціального досвіду неможливо без виконання певних соціальних ролей. Для особи суспільні нормативи не існують як щось абстрактне, а виступають як соціальні очікування, нормативні вимоги чи стандарти щодо соціальних ролей, які спрямовані на формування та

розвиток особистості. Все це є певним громадським середовищем, в якому відбувається рольова соціалізація. Але джерелом цього процесу є суб'єктивна активність особистості, яка реагує вибірково, виходячи з власних потреб, уявлень та знань про себе (рольова Я-концепція).

Мета статті висвітлити теоретико-методологічні підходи до рольової соціалізації та вплив стиля виховання в сім'ї на вибір соціальної ролі та цінностей підлітка.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема соціалізації особистості має тривалу історію та висвітлена у працях Л.Виготського, Л.Буєвої, І.Кона, А.Макаренка, В.Сухомлинського, Л.Рубінштейна, І.Беха, де науковці вказували на взаємозалежність між умовами соціального середовища і розвитком особистості, зазначали необхідність активного опосередкування особистісного розвитку.

Особливо актуальними в ХХІ столітті є різні аспекти проблеми рольової взаємодії, рольових ігор та рольових конфліктів, рольової соціалізації та рольової ідентичності, які вивчали і вивчають П.Горностай, А.Кроник, А.Кочарян, Н.Корабльова, Д.Киппер, Е.Левенталь, А.Лебедев та інші.

Значну цінність у дослідженні проблеми мають праці з проблем соціального становлення особистості (І.А. Зязюн, Л.Г. Коваль, О.Л. Кононко, Г.С. Костюк, М.П. Лукашук, Л.В. Максименко, В.В. Москаленко, В.М. Оржеховська, В.Г. Постовий, Г.П. Пустовіт, В.В. Радул, К.І. Чорна); дослідження зарубіжних науковців (Р. Байярд, А.Біне, О.Нейл, С.Френе); праці із загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології, в яких розглядаються особливості соціалізації підлітків, механізми виховання (Б.Г. Ананьєв, М.Й. Боришевський, Л.В. Виготський, О.В. Запорожець, А.Б. Коваленко, І.С. Кон, М.М. Корнєв, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, Д.І. Фельдштейн); проблеми взаємодії школи та родини, основи створення цілісного виховного простору (І.Д. Бех, Є.П. Голобородько, Л.Л. Кацинська, О.В. Киричук, О.В. Кузьменко, О.В. Сухомлинська, П.М. Щербань).

Соціалізація охоплює всі етапи життєвого шляху людини, протягом якого вона засвоює та використовує цінності культури. Кількісне накопичення

засвоєних цінностей у певний період переходить у нову якість, що виявляється у зміні структури та спрямованості особи [3]. При цьому сама людина виступає як суб'єкт формування власної особистості як соціальної істоти, що відбувається у результаті взаємовпливу на неї оточуючого середовища та системи виховання. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, до яких він належить, а з другого – активно входить у систему соціальних зв'язків, завдяки яким і набуває соціального досвіду [1]. Соціальне становлення відбувається як стихійно, так і цілеспрямовано під впливом величезної кількості відповідних суспільних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу.

Більшість науковців у структурі соціалізації виокремлюють смислові домінанти: *гомонізація* - прилучення індивіда до роду; *соціальна адаптація* - стандартизація мови, жестів, сприймання, морально-психологічних стереотипів, ролей, формування соціального характеру, засвоєння загальних цінностей, значень, символів; *інкультурація* - засвоєння класичної культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості; *інтеграція особистості* - розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування почуття особистісної ідентичності, відповідності між різними психічними процесами й станами (Є. Соколов); *інтерналізація соціального досвіду* - засвоєння досвіду та його механізмів, адаптація; *соціальне конструювання* - активність особистості в різних соціальних сферах, що проявляється у прихильності до певних цінностей, виборі ролей, використовуваних способах вирішення конфліктів, виборі способів самопрезентації (Є. Белінська, О. Тихомандрицька, І. Клецина).

На нашу думку, змістовне входження в соціум реалізується підлітком в трьох основних сферах: *діяльності* (осігаючи новими її видами, через засвоєння нових форм рольової поведінки в системі соціальних ролей та осягнення нових ролей; *спілкуванні* - у цьому процесі відбувається розширення соціальних зв'язків індивіда, формується особистість як суб'єкт діяльності; *самовизначенні та самореалізації* - завдяки спілкуванню індивід починає сприймати себе та

інших, що сприяє становленню у нього образу “Я”, формуються певні структури самосвідомості, що пов’язано з процесом самовизначення, становлення соціальної ідентичності особистості та успішної самореалізації. Ідентичність є дуже суттєвою характеристикою людини, без якої вона не може бути особистістю. Розвиток ідентичності – це історія становлення протиріч в нашому суспільстві протягом всієї її історії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Особистість формується та розвивається в результаті впливу багаточисленних факторів, об’єктивних і суб’єктивних, природних і суспільних, внутрішніх та зовнішніх, незалежних та залежних від волі та свідомості людей, які діють стихійно або згідно визначеної мети.

В теорії Дж. Міда соціалізація розглядається як безпосереднє формування соціальних ролей, однак недооцінюється рольовий розвиток особистості. В теорії Морено, навпаки, рольовий розвиток переміщено в центр концепції розвитку особистості, але тут применшується роль соціуму[4].

За І.Д.Бехом процес соціалізації особистості підлітка-це процес формування дорослості й почуття дорослості, який є специфічним за соціальною формою самосвідомості[2]. На думку С.Подмазіна цей процес розглядається як становлення суб’єкта діяльності й суспільних відносин[5].

На думку українських вчених (П.Горностаї, Засекіна Л., А.Кульчицька, Лазорко О., В.Рибалка, І.Ю.Філіппова та інших), рольова соціалізація включає такі складові: *засвоєння мови* як засобу соціальної комунікації та рольової поведінки; *засвоєння соціального досвіду, цінностей та норм* у формі рольових експектацій; *засвоєння соціальних та особистісних ролей і розвиток особистісних якостей* людини.

В нашому розумінні існує глибинний взаємозв’язок між особистістю, її людським «Я» та роллю, що зумовлює вплив особистості на рольову поведінку. Важливою складовою соціалізації є засвоєння соціальних ролей, в яких закріплені норми та правила соціальної поведінки, значущою формою якого є рольова поведінка. На нашу думку, особа не тільки має засвоїти суспільні очікування, але активно формувати певні соціальні ролі та сприяти рольовому розвитку особистості.

Отже, емпіричним завданням дослідження було вивчення впливу стилю батьківського виховання та життєвого досвіду підлітка на його рольову соціалізацію та формування соціальних компетенцій.

Вибірку дослідження склали - 200 осіб, тобто 100 сімей. Вік респондентів: 15-16 років – у дітей, 33-49 років – у батьків. Відповідно до завдань емпіричного дослідження було підібрано методики дослідження: анкета “Стиль батьківського виховання” (Д.Нотару, США), методика “Готовність батьків до створення умов соціалізації особистості підлітка”, опитувальник “Ціннісні ставлення особистості”, тестова методика “Рівень комунікативної активності учня”.

Аналізуючи дані за методикою “Стиль батьківського виховання”, що пропонувалося батькам, ми отримали такі показники: 23% батьків вказали, що застосовують *поблажливий стиль* (батьки всіляко підтримують своїх дітей, але майже не здійснюють контроль виховання до своїх дітей), 21% - використовують *спрямовуючий стиль* (найкращий стиль виховання, оскільки рівень контролю і підтримки є однаково високим), 40% - *владний* (батьки з владним стилем виховання виявляють високий рівень контролю і низький рівень підтримки) та *уникаючий стиль* виявлено у 16% опитаних батьків (цьому стилю не притаманні ні контроль, ні підтримка; батьки, що виховують дитину у такому стилі не беруть участі у житті своїх дітей).

За результатами опитування підлітків щодо дослідження стилів батьківського в сім'ях були отримані такі результати: 13% підлітків вважає, що їхні батьки використовують *поблажливий стиль* виховання; 10% відзначає перевагу рис, що характерні для *спрямовуючого стилю* виховання. Найбільший відсоток опитуваних все ж вважає схильність батьків до поведінки, що властиві *владному стилю* – 55%. *Уникаючий стиль* виховання у своїх батьків відзначило 22% опитаних.

Різниця в оцінці стилів батьківського виховання показана у порівняльному аналізі (Таблиця 1).

Таблиця 1

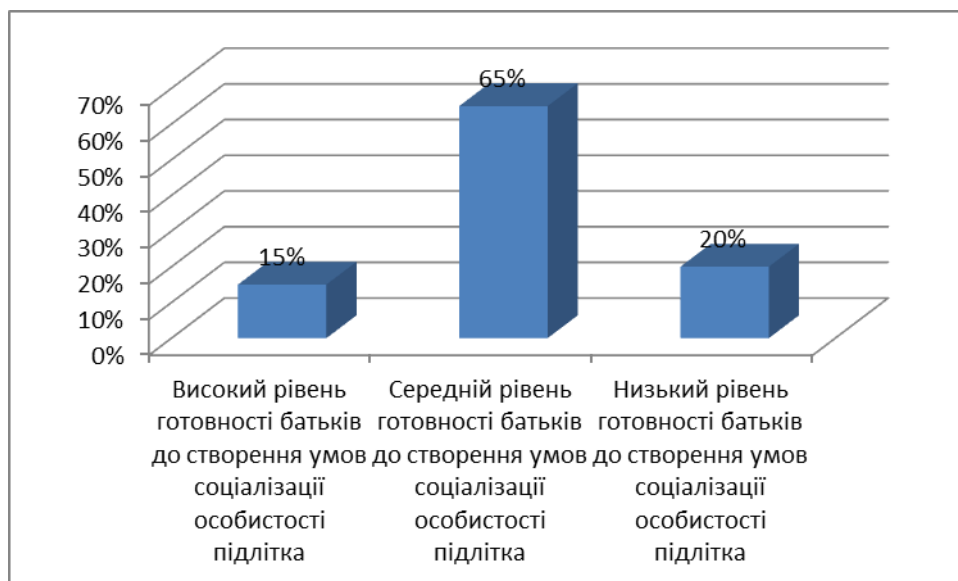
Порівняльний аналіз визначення стилів батьківського виховання батьків та дітей

№	Назва стилю батьківського виховання	Результати дітей	Результати батьків
---	-------------------------------------	------------------	--------------------

1.	ПОБЛАЖЛИВИЙ СТИЛЬ	13%	23%
2.	СПРЯМОВУЮЧИЙ СТИЛЬ	10%	21%
3.	ВЛАДНИЙ СТИЛЬ	55%	40%
4.	УНИКАЮЧИЙ СТИЛЬ	22%	16%

Це може свідчити про те, що процес сприймання внаслідок різного досвіду батьків та дітей усвідомлюється по-різному, під іншим кутом зору. Також можна припустити, що причиною даної різниці можуть бути новоутворення та феномени, що властиві підлітковому віку, а саме: максималізм в оцінках, прагнення до самостійності, незалежності, відчуття “дорослості”.

Цікавими на нашу думку є результати дослідження за анкетною “Готовність батьків до створення умов соціалізації особистості підлітка”. У дослідженні брало участь 100 батьків. Проаналізувавши дані анкетування ми отримали наступні результати: *високий рівень* готовності батьків до створення умов соціалізації особистості підлітка було діагностовано у 15% батьків, такі батьки здатні діяти правильно та можуть сподіватися на те, що сімейний виховний простір сприяє становленню особистості дитини; *середній рівень* готовності батьків - виявлено у 65% опитаних; іноді батьки ставляться до дитини надто суворо, іноді – занадто поступливо; схильні до компромісів, які послаблюють ефективність виховання; *низький рівень* готовності батьків до створення умов соціалізації особистості підлітка властивий 20% опитуваних; на цьому рівні справи з вихованням дитини у непогані, але не вистачає знань або бажання, щоб допомогти дитині стати особистістю. Результати отримані за даною методикою мають такий вигляд (Рис.2).

Рис. 2. Готовність батьків до створення умов соціалізації особистості підлітка

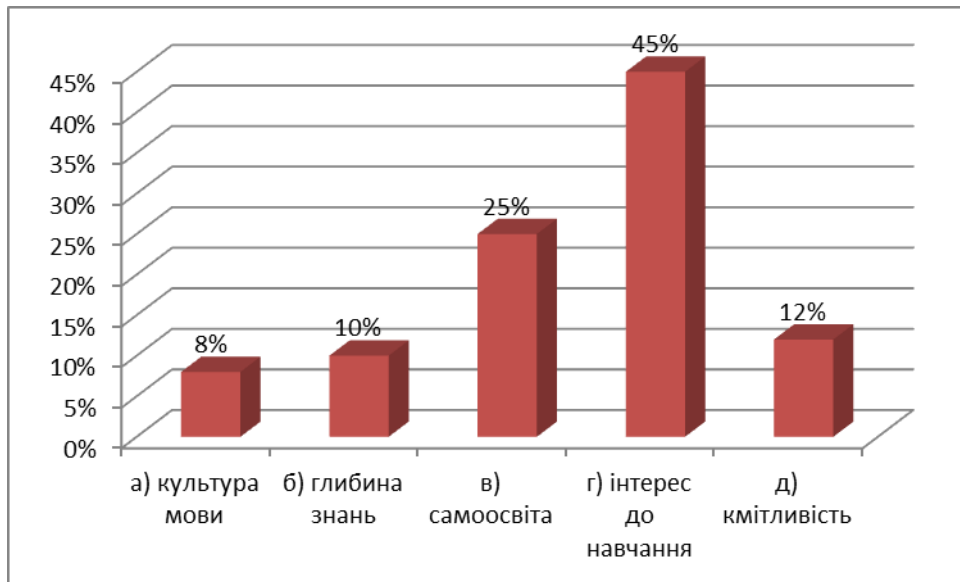
Отже, бачимо прикрі тенденції відносно здатності батьків створити умови для ефективної та продуктивної соціалізації особистості підлітка, так як низький рівень готовності переважає над високим. Але є вірогідність того, що ситуація може покращитись за рахунок самовдосконалення батьків, рівень готовності яких характеризується як середній. А також підвищення рівня готовності до створення умов соціалізації особистості підлітка у батьків, що мають низькі показники хоча б до середньої ланки.

Як ми бачимо, відсотковий показник високого рівня готовності до створення умов соціалізації особистості підлітка у батьків не має кардинальних відмінностей від кількості представників спрямовуючого стилю, а саме – 15% та 21%. Саме ця варіативна кількість батьків здатна позитивно соціалізувати та вплинути на якісне оволодіння навичками рольової ідентифікації. До представників середнього рівня готовності по створенню умов соціалізації особистості підлітка (65% респондентів) можна віднести батьків, що використовують владний та поблажливий стилі, що разом складе суму у вигляді 63%, що також має досить малу, майже не значну різницю.

До представників низького рівня готовності створити умови соціалізації особистості підлітка (20% респондентів), відносимо батьків, що використовують унікаючий стиль виховання, а саме - 16%.

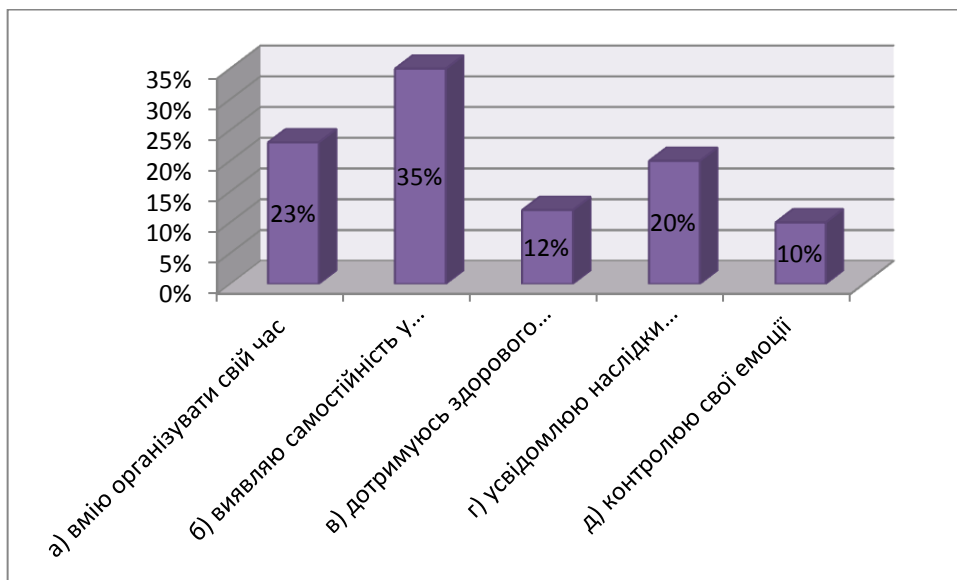
Нас цікавили також ціннісні орієнтації молоді і ми досліджували їх за допомогою анкети *“Дослідження ціннісних ставлень особистості”* У дослідженні брало участь 100 учнів. Відповідно до кожного питання визначений відсотковий показник, що характеризує частоту вибору певної ознаки пункту. Відсотковий показник за шкалою *“Інтелектуальна зрілість”*.

Найбільша кількість учнів-підлітків вважає, що проявом інтелектуальної зрілості є інтерес до навчання – 45%, так як провідною діяльністю на цій стадії розвитку є саме навчання та підготовка до освоєння та вибору професії, цей показник є абсолютно адекватним очікуванням. Самоосвіту обрало – 25% респондентів, а найменше – культура мови (8%), що показано на гістограмі (Рис.3). Це можна пояснити тим, що учні усвідомлюють причини відсутності культури мови, не завжди як низький рівень інтелектуальної зрілості, а залежність і від інших факторів.

Рис. 3. Відсотковий розподіл за шкалою “Інтелектуальна зрілість”

Показники за шкалою “Я – по відношенню до себе” розподіляються таким чином: твердження “виявляю самостійність у прийнятті рішень” обрала найбільша кількість опитуваних (35%). Це яскравий приклад того, що підлітки прагнуть до самостійності та незалежності; та “вмію організувати свій час” – 23%. Найменше досліджуваних надали перевагу твердженню “контролюю свої емоції”, а саме – 10. Результати зображені у вигляді гістограми (Рис 4).

Рис. 4. Розподіл показників за шкалою “Я – по відношенню до себе”

Для рольової соціалізації, на нашу думку, є важливою в підлітковому віці характеристика, що пов’язана із майбутнім вибором професії – це показники за шкалою “Я – по відношенню до праці”, які розподілилися таким чином (Таблиця 2).

Таблиця 2

Розподіл показників за шкалою “Я – по відношенню до праці”

№	Варіанти відповіді	Результат
---	--------------------	-----------

1.	а) виявляю організованість	5%
2.	б) самообслуговування	15%
3.	в) працелюбність	20%
4.	г) підприємницькі навички	25%
5.	д) участь в трудових суспільно корисних справах	35%

Найбільше учнів надали перевагу твердженням відносно участі в трудових суспільно корисних справах - 35% учнів (прагнення бути корисним та помітним” у суспільстві), а найменше – твердження “виявляю організованість” (5%).

Аналізуючи показники за шкалою “Самопокладання відповідальності” розподіляються таким чином (Таблиця 3).

Таблиця 3

Розподіл показників за шкалою “Самопокладання відповідальності”

№	Варіанти відповіді	Результат
1.	а) відповідальне ставлення до виконання громадських доручень	15%
2.	б) моральна та правова відповідальність	10%
3.	в) самоконтроль	15%
4.	г) самооцінка	35%
5.	д) відповідальність в межах колективу	25%

Як видно з результатів дослідження, найбільше учнів надали перевагу твердженням щодо своєї самооцінки - 35% . Це є проявом усвідомлення підлітком того, що рівень самооцінки впливає на здатність брати відповідальність на себе, а найменше – твердження “моральна та правова відповідальність” (10%).

Мова та процес комунікації є одним із засобів соціальної взаємодії. Тому важливою характеристикою процесу рольової соціалізації молоді та її рольової ідентифікації є її комунікативна активність, яка може як полегшити, так і ускладнити цей процес. Розвиток комунікативних навичок та активності ми досліджували за методикою “Рівень комунікативної активності учня”. Отримані данні показали, що 90% опитаних учнів мають досить високу інтенсивність потреби в спілкуванні. Це являється досить очікуваним показником, адже задоволення потреби у спілкуванні є досить вагомим у житті людини. Низька інтенсивність потреби в спілкуванні може бути спричинена низьким рівнем соціальної адаптації або інтравертованістю особистості. Хоча існує і ряд інших значних причин зниження потреби в спілкуванні.

Для нашого дослідження важливим показником була рольова позиція в колективі, яка дає змогу говорити про ролі, які відводяться в учнівському колективі і більшість (86%) ініціюють вибір ролі самостійно. Очікують, поки ролі для нього оберуть інші – 12% респондентів, а погоджується «залишатися в стороні» лише 2% опитаних.

Висновки. Бурхливі процеси змін в суспільстві серйозно впливають на рольову соціалізацію підлітків. Сьогодні в Україні зі зміною політичної та економічної орієнтації держави, основні агенти соціалізації перебувають у кризі. Середня українська сім'я не спроможна якісно виконати свою соціалізуючу роль, спостерігається різке падіння її виховних функцій.

Аналіз визначення стиля батьківського виховання дав можливість встановити, що більшість батьків використовують *владний стиль*. Майже однакова кількість опитаних батьків вказали на застосування *поблажливого* та *спрямовуючого* стиля, а *унікаючий* стиль виявлено у найменшій кількості респондентів. На основі анкетування стилів батьківського виховання серед підлітків були отримані такі результати: найбільший відсоток опитуваних вбачають схильність батьків до поведінки, що властиві *владному* стилю. На другому місці є *унікаючий* стиль виховання батьків, а на третьому і четвертому – *поблажливий* та *спрямовуючий* стилі батьківського виховання.

Найбільша кількість батьків мають середній рівень готовності до створення умов соціалізації особистості підлітка. Але нас тривожить те, що низький рівень готовності – було виявлено у дещо більшій кількості батьків, а ніж високий.

Сьогодні в нашій країні спостерігаються складні умови економічної та політичної нестабільності. Але незалежно від цього сім'я була і залишається провідним соціальним інститутом у формуванні та розвитку соціально-значущих цінностей і установок особистості підлітка, його соціалізації. У сім'ї діти набувають перші навички взаємодії, засвоюють перші соціальні ролі, осмислюють перші норми і цінності, такі як: *інтелектуальна зрілість, а саме, інтерес до навчання; самостійність та відповідальність, високий рівень комунікативної активності, вміння організувати свій час, адекватно оцінювати себе*, що зумовлюватиме позитивну рольову соціалізацію підлітка.

Сім'я як найважливіший інститут соціалізації особистості розглядається нами в якості моделі і форми базового життєвого тренінгу особистості, адже саме в сім'ї формуються особистісні ролі дитини та розвиваються її особистісні якості.

Література

- 1.Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – Избр.психологические труды: Т.2.-М.,1980.-Т.1- 423с.
- 2.Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник // І.Д. Бех. – К.:ІЗМН,1998.-204с.
- 3.Василенко І. В. Організація системи соціального виховання учнів // І.В. Василенко. Педагогіка і психологія.- К.:1996.-№2.-С.98-102.

4. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой поход в социальной психологии личности [Текст] / П.П.Горностай.- К.:Интерпресс ЛТД. –2007. –312с.
5. Подмазін С. Гуманізм реальний або дорогий фактор виробництва/ С.Подмазін. – Управління освітою. –2003. –№11-12. –С.4-7.
6. I.Filiprowa Value Ukrainian family as a basis for a successful start preschool in the life// I.Filiprowa, O. Lazorko. - Konferencja «Szacunok dla dzieci», Warszawa, Uniw Ped.Spec.,19-21 kwietnia 2012.-120s.
7. Філіппова І.Ю. Цінність дитини і цінності української родини як важливі характеристики успішної адаптації дошкільника //І.Ю.Філіппова. - Концептуальні погляди Януша Корчака як важливі духовні цінності на сучасному етапі. -Луцьк.-Вежа, 2012.- С.114-119.